

Op Halder gevonden Romeinse gewichten

Jarenlang werd een op Halder gevonden zandsteen voorwerp aangezien voor een relict uit de steentijd totdat museummedewerker en steentijdspecialist Anton van der Lee een toevallige waarneming deed die hem op andere gedachten bracht. Hij ging onderzoek doen en kwam tot de conclusie dat het een Romeins gewicht was. In het eerste deel van dit artikel doet hij daarvan verslag.

In het tweede deel van het artikel beschrijft Joop van der Groen hoe naar aanleiding daarvan een tweede object als een Romeins gewicht werd gedetermineerd. Ook het enige tot dan toe bekende Romeinse gewicht in het museum is beschreven.

Een inheems-Romeinse tweeponder uit harde zandsteen

Anton van der Lee

Vondst op Halder als relict uit de steentijd geïnterpreteerd

Broeder Celestinus Vencken, de grondlegger van ons museum, had destijds enkele voortreffelijke steentijdartefacten cadeau gekregen van de bekende amateurarcheoloog Ad Wouters, voornamelijk vondsten uit de nieuwe steentijd, afkomstig uit Zuid-Limburg. Na het overlijden van br. Celestinus kwamen ze in het bezit van het Oudheidkundig Museum, maar daar waren ze volkomen branchevreemd. De conservator van ons museum schonk ze daarom aan de auteur van dit artikel.

Er zat ook een zogenaamde "Geröllkeule" uit harde zandsteen bij. Deze was weliswaar in Halder op de Romeinse vindplaats van br. Celestinus aangetroffen, maar daterend uit de middensteentijd werd hij ook als vreemde eend in de bijt beschouwd. Het artefact was niet doorboord, maar wél op beide platte kanten voorzien van uithollingen.

Soortgelijke artefacten in depot van Provinciaal Utrechts Genootschap

Voor het bestuur en de vrijwilligers van het Oudheidkundig Museum St. Michielsgestel werd op 21 april 2009 een excursie georganiseerd naar het Provinciaal Utrechts Genootschap. Dat was wel heel bijzonder, want er worden daar maar hoogst zelden bezoekers toegelaten. Het eerbiedwaardig genootschap bezit een onvoorstelbaar rijke archeologische collectie, met name op Romeins gebied, maar geen mens krijgt die ooit te zien. In 2009 beschikte men over een bescheiden budget voor het inventariseren van de verzameling en daarmee was onze gastheer Pieter van Hilten bezig. We troffen er dezelfde stenen aan als de "Geröllkeule" van Halder. Een ervan was zelfs voorzien van een inscriptie in Romeinse cijfers. Volgens Van Hilten zouden het gewichten uit de Romeinse tijd zijn. Thuis gekomen werd onmiddellijk een e-mail naar hem gestuurd met het verzoek de stenen nauwkeurig te wegen en de gewichten door te geven. Helaas, het antwoord kwam niet meer, want het geld voor de inventarisatie was op en het slot zat weer op de deur.....

Halderse steen is een Romeinse tweeponder

In de veronderstelling dat de steen uit Halder ook een gewicht uit de Romeinse tijd kon zijn is auteur de steen gaan wegen. De steen werd gewogen op twee geijkte weegschalen. Beide gaven ze exact hetzelfde gewicht aan: 666 gram, d.w.z. 11 gram meer dan twee Romeinse ponden. Omdat dit een heel normale afwijking voor een dergelijke gewichtsteen is was de conclusie duidelijk: De op Halder gevonden steen is een Romeinse gewichtsteen, een tweeponder. (Zie de foto op volgende blad.)

Romeins gewichtensysteem

De Romeinen hanteerden een gewichtensysteem, ingevoerd door Keizer Augustus, dat was gebaseerd op het (Romeins) pond (libra) van 327,45 gram. Ze gebruikten daarbij een twaalfdelig stelsel en het pond werd dan ook verdeeld in 12 ons (unciae). Een half pond (semis) was dus 163,73 gram ofwel 6 unciae en daarnaast sprak men ook van een triens (4 unciae), een quadrans (3 unciae) en een sextans (2 unciae). Het ons van 32,788 gram werd volgens het 12-delig stelsel weer onderverdeeld in 24 scripulae van elk 6 siliquae (0,189 gram).

Romeinse weegapparaten

Als weegapparaat kenden de Romeinen de balans met gelijke armen en twee schalen. Ons weeggewicht werd daarvoor gebruikt. Maar het meest voorkomend weegtoestel was de unster, uitgevonden in de eerste eeuw voor Christus, met armen van ongelijke lengte. Aan de korte arm hing de schaal waarop de te wegen goederen werden geplaatst en langs de andere arm, die van een schaalverdeling was voorzien, kon een schuifgewicht heen en weer worden bewogen tot er evenwicht was. Het gewicht kon dan direct worden afgelezen. Door middel van een tweede haak, dicht bij het scharnierpunt, kon men er ook grotere hoeveelheden mee wegen. Het bekendste voorbeeld dat in Nederland werd gevonden is de unster van Doorwerth.

Onze tweeponder is inheems-Romeins

De Romeinen zelf gebruikten voor de balans loden gewichten, soms fraai vorm gegeven, bijvoorbeeld als buste van Minerva, de godin van de wijsheid. De inheemse, sterk geromaniseerde bevolking van Brabant, maar ook van Utrecht, behielp zich kennelijk met stenen gewichten, waarop door de Romeinse autoriteiten geen toezicht werd gehouden, zodat afwijkingen ten opzichte van de officiële loden tegenhangers gemakkelijk konden ontstaan. Merkwaardig is dat in het taalgebruik van de Brabantse boeren in de 20^e eeuw de gietijzeren ge-

wichten voor de bascule steevast werden aangeduid als "gewichtstenen".

In de collectie van uw auteur bevindt zich ook een Romeinse gewichtsteen van een half pond (semis) uit Vesseem, vervaardigd uit tufsteen. Deze zou 163,73 gram moeten wegen; in werkelijkheid is het gewicht slechts 150 gram. Maar ... met die steen is geknoeid. Aan de onderkant zijn drie dellen uitgestoken, die de ontbrekende 14 gram vertegenwoordigen. De toenmalige klanten konden dat niet zien. Ook de Romeinse tijd kende oplichters .

Andere Romeinse gewichten in de museumcollectie *Joop van der Groen*

Door tweeponder nog een inheems-Romeins gewicht in depot ontdekt

Na zijn bevindingen heeft Anton van der Lee de op Halder gevonden inheems-Romeinse tweeponder weer aan het museum geschonken. Toen hij hem terugbracht naar het museum meende conservator Bart van den Hurk zich te herinneren dat we ergens in het depot een soortgelijk gevormde steen hadden. Meteen rees de vraag of dat wellicht ook een inheems-Romeins gewicht zou zijn. Na kort speurwerk in het depot kwam de steen op tafel. Hiernaast zie u er een foto van.

De letters en cijfers MiH8.132 zijn het inventarisatienummer van het object. De letters MiH geven de locatie van de vindplaats aan: Sint-Michielsgestel. Het cijfer 8 staat voor het vondstcomplex: in dit geval kleikuil 1. De cijfers 132 geven het vondstnummer in het desbetreffende complex aan.

Bij weging bleek de steen 228 gram te wegen. Op basis van de vorm en het gewicht mag geconcludeerd worden dat deze steen als inheems-Romeins gewicht heeft dienst gedaan. Het is namelijk een bes of besis. Een bes is 8 unciae (ons), $\frac{2}{3}$ van een Romeins pond (libra). Het officiële nominale gewicht daarvan is 223,34 gram. De inheems-Romeinse gewichten werden niet officieel door de Romeinen geijkt. Het overwicht van deze bes van 2% blijft overigens binnen de gebruikelijke marges. De determinatie van deze tot dan toe ongedefinieerde steen was voor alle betrokkenen natuurlijk verheugend.

Een loden bes als detectorvondst

Totdat de hiervoor behandelde steen werd herkend als een gewichtsteen, was er slechts één Romeins gewicht in het bezit van het museum. Het betreft inventarisnummer MiH-mt-5. De letters mt geven aan dat het een metaaldetectorvondst betreft. Het ontbreken van een cijfer achter de letters MiH geeft aan dat de vondst niet afkomstig is uit een bekend vondstcomplex. Het betreft een detectorvondst uit de omgeving van Halder. Helaas is niet meer bekend waar precies en door wie de vondst is gedaan. Het object is van lood en weegt exact 223 gram. Ook dit betreft dus evenals het hiervoor behandelde gewicht een bes.

Bovenzijde van de loden bes

Zijaanzicht van de loden bes

Onderzijde van de loden bes

De aanwezigheid van twee gewichten van dezelfde zwaarte rechtvaardigt de veronderstelling dat er in de Romeinse vicus (nederzetting) op Halder meer gewichten moeten zijn geweest van een andere zwaarte. Zouden er nog ooit uit de grond te voorschijn komen? Ook lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat er daar handel gedreven werd in producten die afgewogen werden. Maar welke? Dat is het spannende in de archeologie. Er blijven altijd vragen waarop men ooit het antwoord hoopt te vinden.

Sporen van Romeinse gewichten in moderne talen

De Romeinse termen libra en uncia hebben diverse sporen nagelaten in de moderne talen. Een paar voorbeelden illustreren dit.

Het Latijnse uncia is $\frac{1}{12}^e$ deel van een lengtemaat (pes, voet) of van een gewicht (libra, pond). In het welbekende 12-tallige systeem van de Engelsen is een inch $\frac{1}{12}^e$ van een foot en is een ounce $\frac{1}{16}^e$ deel van een pound. De woorden inch en ounce zijn, net als het gewicht ons in het Nederlands, afkomstig van het Latijnse uncia. Het woord libra (pond) is in het Engels niet bewaard gebleven, want een Engels pond is een pound. Maar de letter L met een streepje erdoor (£ voor Engels pound) komt nog wel van libra.

